

© 2003 р. **В. І. Кузнєцов**  
 Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

## ТИПИ СКЛАДНОСТІ ПРАВА

Складність права має багато аспектів, або вимірів. Умовно їх можна поділити на три групи.

Перша пов'язана з *об'єктивною складністю* права, яка притаманна йому як об'єктивній реальності. Право має багато властивостей, внутрішніх формоутворень і структур, які взаємодіють і впливають одна на одну. Зважаючи на це, можна розрізнити *динамічний, структурний, функціональний, інтерсистемний і видовий* типи складності правових систем.

Друга група характеризує *проблемну складність* права. Вона полягає, насамперед у тому, що право є особливим механізмом розв'язання у суспільному житті проблем (нерідко конфліктних), що виникають у стосунках між окремими індивідами, а також між соціальними групами і класами. Водночас у зв'язку із розумінням права виникає безліч різнопланових і різноманітних типів проблем і завдань.

Третя група асоціюється з *епістемологічною складністю* права, тобто зі складністю дослідження права. Хоча мало хто стане заперечувати існування права, але його буття дуже специфічне і його не можна зафіксувати лише органами чуття. Це зумовлює постійні пошуки ефективних методів дослідження права та його моделей. Мається на увазі існування безлічі методів вивчення права та його моделей.

**Об'єктивна складність.** Право змінюється разом із зміною певної соціально-політичної системи. На жаль, нікому не відомі загальні закономірності розвитку правових систем. Наявні емпіричні узагальнення й абстрактні гіпотези – це далеко не загально визнані концепції, а скоріше об'єкти всебічної критики. Невідомо навіть, чи є такі загальні закономірності взагалі? Тому розуміння права як системи, що розвивається, неминуче носить ретроспективний характер. У цьому разі предмет дослідження – це минулі стадії, чи етапи розвитку. Ця обставина в певному сенсі спричиняє неповноту, обмеженість розуміння права. Розуміння права як динамічної системи – це розуміння минулих і, можливо, сучасних етапів його розвитку.

У зв'язку з аналізом права як динамічної системи, виникає багато проблем. Одну з них можна сформулювати так. Чи є такі неодмінні й загальні

характеристики, наявність яких дає змогу трактувати різні тимчасові стадії й етапи права як стадії й етапи однієї й тієї ж системи? Чи є термін «конкретна правова система» чимось визначеним і цілісним чи є лише загальним ім'ям окремих чи мало пов'язаних між собою феноменів, що змінюються історично на приблизно одній і тій же географічній території?

Слід зважати на дослідження, що намагаються виявити закономірності виникнення й еволюції права як динамічної системи, що самоорганізується. Ці дослідження отримали назву *автопоїстичного* підходу до права. Вони проводяться інтернаціональною групою дослідників під керівництвом німецького правознавця й філософа права *Г. Тюбнера* [Teubner] [16].

Право є однією з найскладніших у структурному плані систем, які коли-небудь створило та використовувало людське суспільство. Наочним свідченням цього є багатотомні кодекси й зводи законів, що опубліковані й публікуються (адже право є системою, що розвивається) у західних країнах. Про це свідчить і предметна диференціація розвинутих правових систем на різні галузі, підгалузі й ще дрібніші предметні ланки.

Дещо спрощуючи, можна говорити про такі типи й підтипи структурної складності.

*Інституціональна складність* зумовлена наявністю сукупностей різноманітних правових інститутів та їхньою взаємодією. Прикладом може бути інститут шлюбу й інститут приватної власності та їхній зв'язок.

*Типологічна складність* характерна для правових актів, норм, правил, принципів, а також відношень між ними.

*Аплікаційна складність* пов'язана з неоднозначністю застосування практично будь-якої норми в певній правовій ситуації.

*Пропозиційна складність* характерна для структурної будови будь-якого статуту чи систематизованого зводу законів.

*Процедурна складність* характерна для процесів, коли застосовують процедури, правила, методи прийняття нормативних актів, ухвали, обґрунтування й заперечування судових рішень.

Вивчаючи право, студент неодмінно натрапляє на ці й інші типи складності, що і є однією з причин реальних труднощів, які постають перед ним.

Об'єктивною інтегральною характеристикою цих труднощів є *інформаційна складність* будь-якої правової системи, що виражає кількість і якість інформації, яку необхідно засвоїти, вивчаючи цю систему.

Суб'єктивною інтегральною характеристикою цих труднощів є *дидактична складність* права. Вона характеризує труднощі викладання права для викладачів.

У суспільстві право виконує дуже багато найрізноманітніших функцій. Серед них дослідники [Berman, Greiner and Saliba] [3], як правило, називають такі:

- механізм розв'язання конфліктних ситуацій;
- важливий інструмент досягнення людиною своїх цілей;
- нормування суспільних і громадських відносин, що сприяє зростанню суспільного блага;
- засіб захисту законних інтересів людини;
- регулятор міжособистісних стосунків, відносин між людиною й об'єднаннями осіб, відносин між об'єднаннями і т. ін.;
- регулювання людської поведінки;
- засіб відновлення порушеної справедливості;
- підстава для покарання злочинців.

Якими би простими не здавалися ці функції права, їхня ефективна реалізація є винятково складною справою. Це й свідчить *про функціональну складність* правових систем.

Будь-яка правова система створюється й функціонує у цивілізаційному, культурному, соціальному середовищі. У кожному конкретному суспільстві існують системи, однопорядкові з правом. Взаємовплив цих систем свідчить про *інтерсистемну складність* права, тобто про його взаємозв'язки з іншими системами й феноменами.

Найбільше досліджені взаємодії права з філософією, мораллю й релігією, хоч і тут багато нез'ясованих проблем. Але право взаємодіє також з політикою, економікою, природничими, соціальними й гуманітарними науками, феміністичними й расовими концепціями і т. ін.

З одного боку, «легалізуються» й ці суспільні феномени, що означає поширення правової регуляції на їхню діяльність. Прикладом може бути зростання в науці ролі права (інтелектуальна власність, авторське право).

З іншого боку, ці галузі й феномени також впливають на право. Зокрема, право асимілює їхні методи, поняття й уявлення. Нагадаємо про способи встановлення кровної спорідненості

з допомогою генетичних методів, які використовуються у судових процесах для визначення батьківства тощо.

*Видова складність права* пов'язана з тим, що воно реально існує як сукупність різних правових систем. Якщо йдеться про Захід, то його сучасні правові системи належать до двох сімейств. Одне сімейство – це правові системи так званого загального права, друге – правові системи так званого цивільного права. Однак світовій історії відомо набагато більше типів правових систем.

**Проблемна складність.** У сучасній філософії й методології науки термін «проблемний» характеризує особливий вимір процесу розуміння. Він полягає в постановці й формулюванні осмислених питань щодо об'єкта розуміння й у прагненні знайти найбільш обґрунтовані відповіді на ці запитання й методи вирішення проблем. Про важливість у науці проблемного виміру свідчить поширена серед учених думка, що найвищим досягненням творчого духу в науці є постановка й формулювання нової наукової проблеми, а не розв'язання відомої проблеми.

Крім того, принципові риси процесу розуміння розкриваються, коли його розглядати через призму так званого проблемного циклу. Стадії цього циклу: формулювання проблеми, пошук можливих шляхів її розв'язання; відбір найоптимальніших розв'язків проблеми та їх обґрунтування. Перехід від однієї стадії до наступної зумовлений тим, що знайдені розв'язки й використані при цьому методи й моделі самі генерують постановку нових проблем.

Ніхто не буде заперечувати, що право є досить широким проблемним полем. По-перше, як уже зазначалося, одна із загальновизнаних функцій права – це правове врегулювання конфліктів і спорів, які можна розглядати як своєрідні проблеми. Концептуально це означає, що право є механізмом або інструментом розв'язання *правових проблем*. У цьому полягає внутрішня проблемність права.

По-друге, стосовно самого права як об'єкта пізнання й розуміння можуть бути сформульовані численні й різноманітні запитання. Це свого роду відображення зовнішньої проблемності права.

По-третє, ступінь абстрактності й глибини нашого розуміння права корелюється із запитаннями, які постають чи можуть постати щодо інституту права.

**Епістемологічна складність.** Об'єктивна складність права, тобто його складність як цілісної структури, визначає певною мірою і труднощі його розуміння. Право є об'єктом, що залежно від

площини дослідження виявляє різні сторони, аспекти. У цьому сенсі воно подібне до Протея. Нагадаємо, що це давньогрецьке божество, зустрічаючись з людиною, набувало вигляд, що викликав страх саме в цієї людини. Якщо в Януса було два лики, то Протей був багатоліким.

Право потенційно містить у собі суперечливі характеристики. З допомогою якого б критерію ми не оцінювали право, завжди можна навести приклади, що втілюють діаметрально протилежні значення цього критерію.

Розглянемо критерій справедливості. Незважаючи на те, що за ефективної судової системи більшість судових рішень характеризують як справедливі, що є нормою, однак суди ухвалюють і рішення, які громадська думка справедливими не вважає.

Як вивчати такий об'єкт? Варто сказати, що в сучасному природознавстві й техніці застосовуються схожі об'єкти, наприклад, так звані рідкі кристали. Але ці об'єкти принаймні поки що нечисленні, їм передувало багатолітнє вивчення «нормальних» об'єктів. Право з часів свого зародження було й залишається «ненормальним» об'єктом.

Кожна з названих вище особливостей і сторін права вимагає для свого дослідження й розуміння специфічних методів і засобів. У одних випадках використовуються добре опрацьовані в науці методи абстрагування, ідеалізації, спостереження, інтерпретації. В інших – доводиться застосовувати такі відносно нові методи, як деконструкція тексту [Kramer] [11].

Тому не дивно, що для розуміння права використовується й розробляється велике число методів і засобів. Це породжує проблему комунікації, взаєморозуміння між прихильниками конкретних підходів. Обставини, які вони ж і створили, схожі з біблейськими, коли будівельники Вавилонської вежі не розуміли одне одного після «директивного» введення Богом багатьох мов. Філософи права також часто висловлюються щодо права дуже різними мовами і не завжди розуміють один одного. Йдеться, насамперед, про те, що різні фахівці використовують різні методи вивчення права. Серед них винятково важливим, але не єдиним, є навчання праву у вищому навчальному закладі.

Уявімо ідеального студента, який закінчив університет, вивчив усе, що йому читали на лекціях, рекомендували додатково опрацювати викладачі, прочитав і зрозумів усі доступні йому підручники й наукові статті та монографії. Чи можна стверджувати, що він розуміє право чи хоча б його певну частину?

У певному сенсі його розуміння абстрактне, книжкове. Адже право – це не тільки те, що написано в законах, статутах і кодексах. Право – це ще й функціонування правової системи. Розуміння ж її функціонування приходить лише за досить тривалої практичної участі в її роботі, із придбанням того, що називають практичним досвідом, становленням так званого практичного розуму.

Крім того, є специфічні методи дослідження права, що відрізняються від методів його викладання у вищому навчальному закладі, про які, на жаль, більшість студентів якщо й чули, то лише побіжно. До їх числа належать методи історичних, порівняльних і антропологічних досліджень [Moore] [13], соціологічні методи [Cotterrell] [5], методи лінгвістичного аналізу [Bix] [2], економічного аналізу [Coleman; Posner] [4; 14], сучасної логіки [Prakken] [15], статистичні методи обробки правової інформації [Informatics] [9], герменевтичні методи інтерпретації [Legal Hermeneutics] [12], методи сучасного літературознавства [Goodrich] [6], комп'ютерної імітації [Gray] [7], психології поведінки [Jackson] [10] тощо.

Це далеко не повний перелік методів, котрі використовують філософи права.

Констатуємо наявний стан сучасної філософії права, зазначимо, що взаємодія цих методів, ефективно використання отриманої з їхньою допомогою інформації – це поки що нерозв'язана проблема.

### Список літератури

1. Bix B. Jurisprudence. Theory and Context. – 2<sup>nd</sup> ed. – L.: Sweet & Maxwell, 1999.
2. Bix B. Law, Language, and Legal Determinacy. – N.Y.: Oxford University Press, 1993.
3. Berman H.J., Greiner W.R., Saliba S.N. The Nature and Functions of Law. – 5<sup>th</sup> ed. – Westbury, NY.: Foundation Press, 1996.
4. Coleman J.L. Markets, Morals, and the Law. – N.Y.: Cambridge University Press, 1988.
5. Cotterrell R.M. Law's Community: Legal Theory in Sociological Perspective. – Oxford: Clarendon Press, 1995.
6. Goodrich P. Languages of Law: From Logics of Memory to Nomadic Masks. – L.: Weidenfeld and Nicolson, 1990.
7. Gray P.N. Artificial Legal Intelligence. – Brookfield, Vt., USA: Dartmouth, 1997.
8. Hunt A. The Sociological Movement in Law. – Philadelphia: Temple University Press, 1978.

9. Informatics and the Foundations of Legal Reasoning / Ed. by *Z. Bankowski, I. White, U. Hahn*. – Boston: Kluwer, 1995.
10. *Jackson B.S.* Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives. – Liverpool: Deborah Charles Publications, 1995.
11. *Kramer M.H.* Legal Theory, Political Theory, and Deconstruction: Against Rhadamanthus. – Bloomington: Indiana University Press, 1991.
12. Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice / Ed. by *G. Leyh*. – Berkeley: University of California Press, 1992.
13. *Moore S.F.* Law as Process: an Anthropological Approach. – Boston: Routledge & K. Paul, 1978. 1998.
14. *Posner R.A.* Economic Analysis of Law. – 5<sup>th</sup> ed. – N.Y.: Aspen Law & Business, 1998.
15. *Prakken H.* Logical Tools for Modelling Legal Argument: A Study of Defeasible Reasoning in Law. – Boston: Kluwer, 1997.
16. *Teubner G.* Law as an Autopoietic System. – Cambridge, Mass.: Blackwell Publis.

*В. И. Кузнецов*

### **ТИПЫ СЛОЖНОСТИ ПРАВА**

Можно выделить три типа сложности права: объективную, проблемную и этиологическую, каждая из которых в свою очередь подразделяется на определенные подтипы, которые в совокупности определяют поиски эффективных методов исследования права и его моделей.

*V. I. Kuznetsov*

### **THE TYPES OF COMPLEXITIES OF LAW**

It is possible to distinguish three types of complexities of law, such as objective, problematic, and etymological. Each of the three, in turn, is subdivided into certain subtypes, which in sum determine ways efficient methods in study of law and its models are sought.